

ACADEMIA ROMÂNĂ

**INSTITUTUL DE FILOSOFIE ȘI PSIHOLOGIE
„CONSTANTIN RĂDULESCU-MOTRU”**

STUDII DE ISTORIE A FILOSOFIEI ROMÂNEȘTI

X

TEME ONTOLOGICE: EXISTENȚĂ, FIINȚĂ, REALITATE

**Coordonatori: VIOREL CERNICA, MONA MAMULEA,
TITUS LATES, MIHAI POPA
Ediție îngrijită de MONA MAMULEA**

**EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
București, 2014**

CÂTĂ APARENȚĂ, TOT ATÂTA REALITATE: PETROVICI ȘI DOMNIȚA LA ANANGHIE

MONA MAMULEA*

SO MUCH APPEARANCE, SO MUCH REALITY: PETROVICI AND THE DAMSEL
IN DISTRESS

ABSTRACT: Under the influence of Kant's apriorism, Ion Petrovici built his logic based on the idea that *laws of thought are laws of nature*. On the other hand, being concerned about the fate of metaphysics as knowledge of an absolute reality, he rejected the unequivocal gap between phenomenon and thing in itself. The present paper explains this apparent inconsistency in Petrovici's thinking by discussing the implications of two kinds of approaches to transcendental idealism: metaphysical and epistemological.

KEYWORDS: laws of thought and laws of nature; reality; thing in itself and phenomenon; metaphysics.

Fără un obiect care să se constituie dincolo de experiență, metafizica devine, crede Petrovici, o întreprindere inutilă. Pentru a-și merita numele și îndeplini menirea, metafizica trebuie să rămână o cercetare a realității în „esența ei substanțială”, care trece dincolo de câmpul experienței¹. Scopul dintotdeauna al metafizicii este să cunoască nu realitatea așa cum apare, ci principiile ei fundamentale, „esența ei intimă”, care se află dincolo de experiența sensibilă². Cum însă Petrovici o gândește ca pe o disciplină capabilă să furnizeze cunoaștere certă cu privire la realitate, metafizica trebuie să lucreze cu o metodă de stabilire a adevărului. Dar „dincolo de experiență” este un teritoriu incontrollabil. Cum putem ști cu certitudine că rezultatul activității noastre de cunoaștere corespunde obiectului, câtă vreme obiectul se sustrage nu doar verificărilor experimentale, ci și experienței în genere? De unde știm, în cele din urmă, că ceea ce vizăm este un obiect real, și nu o plăsmuire? Cum facem *testul realității*? Care sunt acele criterii ale metafizicii prin care stabilim adecvarea la realitatea substanțială a cunoștințelor noastre?

Soluția lui Petrovici pare surprinzătoare:

„Scriitorul belgian Maeterlinck, în opera sa filosofică «Sagesse et Destinée» și într-o conjunctură de idei asemănătoare cu aceasta a noastră, amintește de faimosul

¹ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. a II-a, București, Editura Casei Școalelor, 1929, p. 56.

² Ion Petrovici, „Metafizica în filosofia contemporană”, în *Felurite*, București, Editura Literară a Casei Școalelor, 1928, p. 11.

* Academia Română: Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”

pasagiu din *Divina Comedie* a lui Dante, când acesta se urca la cer întovărășit de Beatricea. La un moment dat, ajuns în învălmășeala stelelor, s-a încurcat așa de tare că nu-și mai dădea seama dacă suie, stă pe loc sau coboară. Nu avea puțința să perceapă limpede care dintre cele trei situații era cea exactă. Însă uitându-se spre Beatricea, observă deodată că dânsa devenea din ce în ce mai frumoasă. Atunci și-a zis că acesta este semnul că se urcă, fiindcă această schimbare a Beatricei nu poate fi în legătură decât cu treptata apropiere de cer. – Tot așa am putea să zicem că pe măsură ce o ipoteză metafizică introduce în lumea faptelor mai multă coerență, armonie, unitate și frumusețe, ne dă dovadă că înaintăm efectiv nu către un principiu de imaginație, ci spre fundamentul real al lucrurilor”³.

Sunt mai aproape de adevăr, așadar, acele teorii metafizice care introduc mai multă armonie, coerență și unitate în faptele suprasensibile pe care își propun să le explice.

Criteriul propus de Petrovici este surprinzător întrucât nu instituie nicio relație evidentă între cunoștința metafizică și obiectul ei. Știu că am obținut o (mai) bună cunoaștere a obiectului din faptul că am reușit să-i dau o descriere (mai) coerentă, (mai) unitară. Potrivit acestei maniere de stabilire a adevărului, concepția mea despre realitate este corectă pentru că este frumoasă, iar pentru a stabili acest lucru nu am nevoie de realitate. Criteriul estetic al Beatricei este un criteriu unilateral. El se aplică fără să antreneze în vreun fel cel de-al doilea termen, realitatea. Este ca și cum aș stabili un adevăr cu privire la realitate *în lipsa* acesteia. Dar dacă Petrovici nu *instituie* o relație între cunoștință și obiectul ei, asta nu înseamnă că nu o *presupune*.

Cunoașterea metafizică scoate obiectul din izolare. *A ști înseamnă a unifica*, spune Petrovici⁴. Dar ce îl îndreptățește să creadă că, apropiindu-se de realitatea ultimă, viziunea unificată devine mai inteligibilă, mai ordonată – așa cum Beatrice, apropiindu-se de cer, devine mai frumoasă? Ce este această corespondență miraculoasă dintre gândire și obiectul gândirii care să ne permită să stabilim ceva concret cu privire la cel de-al doilea prin simpla evaluare a celei dintâi? Să aruncăm mai întâi o privire asupra modului în care vede Petrovici realitatea ca obiect al metafizicii. Am spus mai sus că, în ideea lui, metafizica țintește cunoașterea realității esențiale, a realității așa cum există în ea însăși. Dar ar fi greșit să credem că metafizica este cu totul dezinteresată de realitatea fenomenală. Dimpotrivă. Pentru el (voi reveni mai încolo asupra acestor idei), realitatea fenomenală/natura *oglindește* realitatea esențială. Realitatea în sine lasă „indicii” în fenomene. Între cele două nu există o prăpastie, ci o continuitate. La urma urmei, nici nu avem de-a face cu două realități, ci cu una singură, dar cu două aspecte. La Petrovici, metafizica nu își aruncă ancora *pe deasupra* realității fenomenale pentru a se instala în realitatea esențială. Urmând o metodă empirio-raționalistă, cunoașterea metafizică pornește de jos, de la datele simțurilor, pentru a „urca” treptat, cu ajutorul rațiunii, la fundamentele lucrurilor. Realitatea fenomenală nu are, așadar, caracterul amăgitor al

³ Ion Petrovici, „Metafizica în filosofia contemporană”, ed. cit., pp. 15–16.

⁴ Ion Petrovici, „Metafizica în filosofia contemporană”, ed. cit., p. 13.

unei iluzii, iar creditul pe care i-l acordă Petrovici este legitimat prin faptul că, întrucât conține amprente și repere ale realității esențiale, devine un fel de scară pe care rațiunea se urcă până la aceasta din urmă. Odată ce am văzut modul în care privește Petrovici realitatea, să vedem cum se asociază ea cu gândirea.

În primul rând, între datele percepției și legile gândirii, spune Petrovici, există un fel de „prietenie”, de consonanță, care face ca cele două să constituie – cel puțin pentru conștiința noastră – o singură lume, „un sistem de însușiri armonice”, iar nu două lumi străine care să ne îndemne să susținem fie irealitatea celei dintâi, fie artificialitatea celei din urmă⁵. În al doilea rând, legile gândirii au un caracter formal, apodictic. Putem spune cu certitudine, în absența oricărei experiențe, ceea ce este în principiu posibil și ce nu. Legile gândirii sunt apriorice și nu există o realitate „răzvrătită” împotriva lor.⁶ Ceea ce e de netăgăduit cu privire la realitatea fenomenală este la fel și în ceea ce privește realitatea noumenală, câtă vreme lumea în sine își are ordinea sa, care se reflectă la nivelul ordinii existente în lumea sensibilă⁷. O astfel de convenție între gândire și realitate, pentru a nu fi întru totul accidentală, presupune însă postularea unor legi comune pentru cele două. Cu alte cuvinte, pentru a putea vorbi despre o uniune legitimă, gândirea și natura trebuie să asculte de *același set de reguli*. Într-adevăr, Petrovici notează în repetate rânduri⁸ caracterul esențialmente *obiectiv* și *universal* al legilor gândirii:

„De la început am accentuat caracterul obiectiv al logicii și am susținut că legile sale trebuie arătate ca fiind ale lucrurilor însele. Niște produse care sunt opera principiilor logice, cum sunt toate conceptele, mai cu seamă acele conștient elaborate, singurele desăvârșit valabile și bune, astfel de produse nu pot să aibă un caracter subiectiv, ci sunt icoane de lucruri care există aieva”⁹.

Legile naturii, deși nu sunt o necesitate a fenomenelor externe, ci – în fundamentul lor – necesități ale spiritului nostru¹⁰, *sunt și legi ale naturii*¹¹. Doar un astfel de postulat poate să explice „criteriul Beatrice”, prin intermediul căruia adevărul cu privire la realitate este stabilit în funcție de ordinea de la nivelul

⁵ Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, ed. a II-a, București, Tipografia „Jockey-Club” Ion C. Văcărescu, 1925, pp. 42–43. Petrovici combate aici atât doctrinele care susțin caracterul iluzoriu al lumii senzoriale, cât și pe cele care pun accentul pe cunoașterea intuitivă a realității, sacrificând astfel legile gândirii, care apar ca fiind artificiale.

⁶ Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, ed. cit., p. 25.

⁷ Ion Petrovici, „Transcendentul și cunoașterea omenească”, *Revista de filosofie*, vol. XXI, nr. 4, p. 334. „Ecourile” lumii noumenale devin mai numeroase și mai clare pe măsură ce înaintăm în cunoașterea lumii sensibile. „Misterul nu este dincolo, ci în interiorul lucrurilor, absolutul implicat în relativ, supranaturalul împins în natură, astfel că concretul care se așează în cadrele categoriilor noastre nu reprezintă simple aparențe, ci mai degrabă realul, înfășurat numai într-o țesătură de aparențe pe care știința o face mereu mai diafană.”

⁸ De pildă, Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, ed. cit., p. 9.

⁹ Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, ed. cit., p. 104.

¹⁰ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 133.

¹¹ „Legile logice sunt așadar ale lucrurilor”; Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, ed. cit., p. 12.

gândirii. Ordinea de la nivelul inteligibil oglindește ordinea de la nivelul realității întrucât ambele, gândirea și realitatea, sunt ordonate în mod identic. Rămâne să vedem care este, la Petrovici, sursa acestei legiferări comune.

Credința că între gândire și realitate, între subiectul și obiectul cunoașterii, există o concordanță de un fel sau altul începe practic cu istoria filosofiei și este ceea ce susține din background ideea că „esența” realității este cognoscibilă pe calea rațiunii. Un raționalism metafizic este implicat și în ideea – atribuită lui Pitagora – că universul este guvernat de număr, și în caracterul înnăscut al formelor platoniciene, și la Descartes, pentru care accesul la „adevărurile eterne” se obține doar prin intermediul rațiunii, și în principiul armoniei prestabilite al lui Leibniz. Sursa unității dintre gândire și natură poate fi căutară fie în natură, fie în gândire, fie într-o a treia instanță, care le transcende (sau nu) pe ambele. În primul caz, unitatea dintre cele două a fost adesea integrată într-o concepție materialistă în contextul căreia legile gândirii, ca produs al materiei, reflectă legile acesteia din urmă. În ultimul caz, ea a fost cel mai adesea postulată sub forma unui principiu transcendent care face ca ordinea din universul gândirii să coincidă cu ordinea din universul fizic – dar și sub forma unei „gândiri cosmice” concretizate în natură, gândire la care „participă” cumva și gândirea umană.

Petrovici a criticat în repetate rânduri concepția materialistă, căreia i-a imputat îndeosebi faptul că a făcut din relativul științelor naturii (noțiunea de atom, de pildă) o cunoștință filosofică absolută¹². Cât despre încercarea de a asigura o legătură între obiectul și subiectul cunoașterii prin postularea noțiunii de divinitate, Petrovici o consideră un eșec:

„Preocuparea esențială a lui Kant fusese desigur să arunce o punte naturală între obiectul cunoașterii și subiectul cunoscător, problemă față de care eșuase toată filosofia modernă prekantiană. Probă că și Descartes, și Spinoza, și Malebranche, și Leibniz – fiecare cu nuanța lui – în ultimă instanță explică corespondența dintre ideile noastre și realitate cu ajutorul lui Dumnezeu! Filosofia modernă, care s-a născut reacționând în contra gândirii Evului-Mediu, făcea și dânsa apel în cele din urmă tot la noțiunea de divinitate! Kant a voit și a crezut să scape din acest impas făcând din obiectul cunoașterii un produs al spiritului cunoscător, cel puțin în ce privește structura formelor lui generale care i se impun de conștiința noastră în actul cunoașterii chiar”¹³.

Se poate susține că legile gândirii sunt legile naturii și pe alte baze decât materialismul sau prin apel la o formă supremă de gândire. O astfel de bază este *apriorismul cunoașterii*, iar Petrovici se vede pe el însuși ca fiind kantian¹⁴. În

¹² Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, ed. cit., pp. 44–45; Ion Petrovici, „Metafizica în filosofia contemporană”, ed. cit., pp. 28, 30–31.

¹³ Ion Petrovici, *Studii istorico-filosofice*, ed. a II-a, București, Editura Casei Școalelor, 1929, p. 230, nota 2.

¹⁴ „Autorul scrierii de față, fără a crede că filosofia lui Kant este menită a fi de-a pururi ultimul cuvânt al cugetării, socotește totuși că încercările făcute pentru a-l depăși pe Kant [...] nu au în

atmosfera școlii lui Maiorescu, de altfel, entuziasmul maestrului în ce privește apriorismul lui Kant a fost întâmpinat de discipoli cu un entuziasm pe măsură¹⁵. Dacă singura realitate la care avem acces este realitatea organizată prin intermediul formelor apriori ale sensibilității (intuiția spațiului și a timpului) și intelectului (categoriile), atunci legile gândirii sunt și legile naturii. Dacă natura/realitatea nu poate fi cunoscută altfel decât „filtrată” prin formele apriori, atunci legile ei sunt determinate de aceleași condiții apriori sub care o experimentăm în spațiu și timp. Convingerea lui Petrovici că legile gândirii sunt și legi ale naturii ar putea fi explicată prin adeziunea sa la apriorismul kantian, căci Petrovici admite fără îndoială importanța „factorului aprioric” ca element constitutiv al cunoașterii¹⁶. Dacă Petrovici consideră, așadar, că legile gândirii sunt și legi ale naturii, o face, se pare, în baza angajamentului său teoretic față de doctrina formelor apriori. Dar aici intervine o problemă: *Petrovici este kantian în această privință, dar nu și în alta*. Mai precis, subscrie apriorismului, admite deci că legile logice sunt legi ale obiectelor gândite¹⁷, dar nu și distincției riguroase dintre obiectul perceput și obiectul în sine. Cum poți să accepți ideea formelor apriori fără să accepți, totodată, și limitele absolute impuse de acestea cunoașterii umane? Aici, Petrovici pare a fi în dezacord cu el însuși. Pe de o parte, pare convins de limitele structurale ale minții noastre¹⁸, de hotarele impuse din oficiu cunoașterii; pe de altă parte, vede cunoașterea de tip metafizic ca pe o *treptată luare în posesie a lucrului în sine*. Cel care susține că:

„Oricum am întoarce lucrurile nu există altă ieșire decât să recunoaștem că forma relativă a cunoștinței noastre se datorește *ab origine* conștiinței care cunoaște – subiectul cunoscător, fiind expresia firească a limitelor acestuia, iar nicidecum obiectului, care în această calitate n-are limite și, dincolo de straiul aparențelor, e o realitate absolută”¹⁹

afirmă, totodată, că:

„Dacă mărginirea inteligenței noastre (*osebit de sărăcia cunoștințelor*) exclude o cunoștință integrală și pătrunderea tuturor tainelor universului, ea îngăduie

ansamblul lor aceeași valoare ca filosofia kantiană, care rămâne încă farul cel mai luminos de orientare în gândire”; Ion Petrovici, *Studii istorico-filosofice*, ed. cit., p. 231.

¹⁵ „În orice caz, în atmosfera noastră filosofică statornică de învățământul academic al lui Maiorescu, Kant a fost întâiu și întâiu împământat cu «Estetica transcendențială». Idealitatea timpului și a spațiului a fost multă vreme bucată favorită a ucenicilor în ale filosofiei și cu nimic nu s-a procurat mai tare simțământul că gândirea filosofică nimicește cele mai tari poziții ale convingerilor curente și cele mai înrădăcinate credințe ale conștiinței obișnuite. Și câștigarea acestui simțământ e o adevărată renaștere intelectuală, un adevărat botez filosofic...”; Ion Petrovici, *Studii istorico-filosofice*, ed. cit., p. 231.

¹⁶ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 55.

¹⁷ „Legile logice sunt *legi ale obiectelor gândite, ale tuturor acestor obiecte*”; Ion Petrovici, *Teoria noțiunilor*, ed. cit., p. 12.

¹⁸ Ion Petrovici, *Studii istorico-filosofice*, ed. cit., p. 138.

¹⁹ Ion Petrovici, *Studii istorico-filosofice*, ed. cit., p. 213.

totuși pe lângă aspirațiunea către o astfel de cunoștință și o icoană, desigur imperfectă, dar veșnic perfectibilă despre ea²⁰.

Știm că realitatea nu se va oglindi niciodată *întreagă* în conștiința noastră, spune Petrovici, știm că nu tot ce există ne apare, însă ceea ce ne apare *ne pune pe urmele a ceea ce este*²¹. Câtă aparență, tot atâta realitate²². Dar doctrina apriorismului nu presupune doar că mintea umană (cu sensibilitatea și intelectul ei) are o contribuție masivă în ceea ce privește obiectul cunoașterii – înțelegere pe care Petrovici, ca și Maiorescu²³, de altfel, o preia încântat –, ci și că (*tocmai datorită acestei contribuții*) cunoașterea este *prin ea însăși* limitată. Iar în această privință, Petrovici, la fel ca Maiorescu²⁴, nu mai este la fel de grăbit să exprime o adevărată. Deși acceptă că există o oarecare limitare a cunoașterii (niciodată nu vom putea cunoaște realitatea *întreagă*) și, totodată, că această limitare este constitutivă (vezi *supra*), consideră totuși că aventura cunoașterii presupune o perpetuă apropiere de realitatea însăși – așa cum este ea în sine, iar nu cum îi este dată prin cunoaștere. Dacă asta e ceea ce vrea Petrovici să ne spună, contemplăm cu surprindere posibilitatea ca, în cele din urmă, mintea umană să ajungă să întrevadă câte ceva din ceea ce nu poate *din principiu* să vadă. Între cele două poziții ale lui Petrovici (acceptarea apriorismului și respingerea limitelor absolute ale cunoașterii) pare să existe o incompatibilitate stridentă. Cum poți cunoaște un obiect fără să-ți exersezi asupra lui facultățile cunoașterii? Căci cunoașterea despre care vorbește Petrovici aici este o cunoaștere rațională a lumii, iar nu una mistică. Câtă vreme singura cunoaștere posibilă este condiționată de niște forme, cum poți să cunoști altfel decât prin aceste forme? Este ca și cum ai vrea să prinzi fluturele în plasă fără să ai plasă și fără să-l prinzi. Dacă accepți apriorismul kantian, trebuie să admiți că nu există un obiect al cunoașterii care să nu fie prin constituția sa denaturat. Însăși constituirea lui ca obiect al cunoașterii presupune denaturare. Și totuși, Petrovici îi reproșează lui Kant că a trasat o graniță mult prea rigidă între fenomen și obiect în sine:

Putem obiecta concepțiunii kantiane că nu se poate trage *brusc* o limită între ceea ce se poate și ce nu se poate cunoaște. De la ținutul cunoștinței posibile, la acel al ignorării definitive, există o lentă și gradată tranzițiune. Pornind de la faptele concrete, luminoase prin evidența lor intuitivă, și înaintând spre regiunea întunecată a izvoarelor existenței, *către care ne mână de altfel acele fapte însele*, trecem printr-o serie de etape din ce în ce mai nesigure, din ce în ce mai ipotetice, însă în nici un caz egale cu ignoranța²⁵.

²⁰ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 36; subl. mea.

²¹ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 139.

²² Petrovici apelează la formula lui Herbart: „Câtă aparență este, tot atâta realitate indică”; *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 139, nota 2.

²³ Ion Petrovici, *Titu Maiorescu. 1840–1917*, București, Editura Casei Școalelor, 1931, pp. 9, 62.

²⁴ Vezi Titu Maiorescu, *Patru conferințe*, București, Tipografia Ștefan Mihalescu, 1883, pp. 79–83. Negând limitarea cunoașterii, Maiorescu nu se opune aici lui Kant, ci agnosticismului materialist.

²⁵ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 23.

Dar *se poate* trasa o graniță mai „suplă”, mai permisivă, așa cum ar dori-o Petrovici, între ceea ce putem și ceea ce nu putem cunoaște? În limitele idealismului transcendent, avem de-a face cu o imposibilitate de principiu. Dacă cunoașterea ta se face prin lentile verzi (și asta e singura opțiune disponibilă), atunci obiectul cunoașterii tale nu este realitatea, ci realitatea-văzută-prin-lentile-verzi. În fața unei astfel de perspective, optimismul metafizic poate rămâne debusolat. Critica făcută de Kant a plantat și aversiune, și deznădejde în cei pentru care adevărul cu „A” reprezenta o năzuință. La Kleist, de pildă, lectura lui Kant s-a numărat printre factorii declanșatori ai uneia dintre nu puținele crize ale existenței sale romantice. Dacă toți oamenii ar avea ochelari verzi în loc de ochi, îi scrie el logodnicei sale în anul 1801, ar fi constrânși să creadă că toate lucrurile pe care le văd *sunt* verzi, și nu ar fi niciodată în stare să stabilească dacă ochii lor văd lucrurile așa cum sunt ele cu adevărat sau dacă nu cumva s-a adăugat ceva în ele, ceva care nu mai aparține lucrurilor, ci ochilor. „Ah, Wilhelmine, continuă el, dacă tăișul acestui gând nu-ți rănește inima, nu-ți râde de acela căruia i-a doborât cele mai adânci și mai sfinte simțăminte. Singurul și cel mai înalt țel al meu a fost distrus și nu mi-a mai rămas niciunul”²⁶.

Gândul că o parte din lume – și nu o parte oarecare, ci *adevărata* lume – îmi este pentru totdeauna ascunsă este fie insuportabil, fie inacceptabil în condițiile în care sunt un căutător de absolut care tocmai a conștientizat faptul că reprezintă un simplu *punct de vedere*, că nu are o poziție privilegiată în univers. Oricât ar fi de ispititoare ideea că gândirea pune ceva în natură²⁷, ea nu poate fi acceptată fără să admiți, în același timp, că ceea ce cunoști nu mai este natura „pură”, ci natura constituită prin gândire. Petrovici este de acord cu asta. Dar dacă natura este trecută prin filtrele cunoașterii, atunci cunoașterea este limitată tocmai de aceste filtre. Petrovici este de acord și cu asta. Atunci cum se face că nu consimte la incognoscibilitatea *totală* a lucrului în sine?

„Este o profundă neexactitate – spune el – să se conceapă existența cu lumea fenomenelor relative *de o parte* și cu absolutul de *altă parte*, așa ca să se creadă că cineva s-ar putea ocupa perfect de relativ neglijând cu totul realitatea absolută”²⁸.

Să nu pierdem din vedere faptul că, în vreme ce demersul lui Kant este interesat de *posibilitățile cunoașterii*, Petrovici este preocupat de *salvarea metafizicii*. Convins de capacitatea cunoașterii metafizice de a-și anexa, cel puțin parțial,

²⁶ Robert E. Helbling, *The Major Works of Heinrich Von Kleist*, New York, New Directions Publishing, 1975, pp. 23–24. Kant atrage însă atenția că „ca nu cumva să ne treacă prin minte de a explica idealitatea, afirmată de noi, a spațiului [dar, desigur, a tuturor formelor pure apriori, n.m.] cu exemple insuficiente, deoarece se consideră cu drept cuvânt, de exemplu culorile, gustul etc., nu ca însușiri ale obiectelor, ci numai ca modificări ale subiectului nostru” (Kant, *Critica rațiunii pure*, B45, trad. de N. Bagdasar și Elena Moisuc). Metafora lui Kleist este, așadar, o analogie inexactă pentru idealismul transcendent.

²⁷ Petrovici este sedus de ideea unui subiect dinamic, a cărui conștiință nu se limitează la o reflecție pasivă a realității, ci creează el însuși forme de realitate. *Studii istorico-filosofice*, ed. cit., p. 219.

²⁸ Ion Petrovici, *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 25.

realitatea în sine, el nu mai poate rămâne alături de Kant. Petrovici nu receptează distincția kantiană dintre lucru în sine și fenomen ca fiind două realități cu totul diferite, ci – mai degrabă – ca fiind una și aceeași realitate cu două aspecte diferite²⁹. Dar asta nu îl împiedică să privească idealismul transcendențial ca pe o explicație de tip *metafizic* care îi spune ceva *substanțial* despre realitate – și anume că realitatea are două ipostaze: una care ni se arată, și alta care rămâne pentru totdeauna în sine însăși. O ipostază fenomenală și una esențială. În măsura în care Petrovici are ceva de salvat – metafizica înțeleasă ca o cunoaștere îndreptată spre realitatea esențială –, incognoscibilitatea lucrului în sine devine un inconvenient, o condamnare la realitatea fenomenală. Împotriva lui Kant, dar și a epocii sale, Petrovici este un apărător al metafizicii de tip tradițional³⁰, iar modul în care îl citește pe Kant îl confruntă cu ideea că există *ceva*, veșnic necunoscut, *dincolo de orice experiență posibilă*, care face *esența realității*. Este o idee ucigașă de metafizică pe care Petrovici nu este dispus să o accepte. Dar idealismul transcendențial poate fi citit și altfel – nu ca o construcție de tip metafizic care spune ceva esențial cu privire la realitate, ci ca o construcție de tip *epistemologic*, care spune ceva despre posibilitățile cunoașterii³¹. Chestiunea poate fi privită și dintr-un alt unghi decât acela al unui „dualism tragic”³²: câtă vreme realitatea-văzută-prin-lentile-verzi este toată lumea de care dispun, și în lipsa lentilelor verzi nu aș avea nicio lume, atunci este fără noimă să-mi închipui că pot să renunț la lentilele verzi și să-mi păstrez, totodată, și lumea. Este ca și cum aș vrea să văd ce se vede atunci când nu am capacitatea să văd. Într-o astfel de perspectivă, nu se poate vorbi cu sens despre ceea ce este dincolo de orice experiență posibilă și nici măcar nu se poate spune că *este ceva* dincolo de orice experiență posibilă. Dar până unde se poate împinge experiența posibilă? Dacă obiectul cunoașterii tale este constituit prin chiar faptul cunoașterii, înseamnă că el reprezintă tot ceea ce este de cunoscut. „Dincolo” nu este un teritoriu care îți este refuzat, ci, pur și simplu, *nimic de cunoscut* pentru tine. O lectură epistemologică rezolvă câte ceva din problemele idealismului transcendențial (prin faptul că lucrul în sine nu mai este privit ca fiind „ceva”), dar nu face mai rezonabilă și cerința lui Petrovici de slăbire a granițelor,

²⁹ Lumea așa cum ne apare și lumea în sine sunt, de fapt, „o lume unică, în două ipostaze”. Ion Petrovici, *Viața și opera lui Kant*, București, Editura Casei Școalelor, 1936, p. 149.

³⁰ Despre încercările filosofilor români de a pune metafizica în compatibilitate cu științele naturii și de a-i restabili reputația într-o perioadă în care aceasta era zdruncinată, vezi studiul meu „Criteriul realității. Metafizică și știință în Școala lui Maioreșcu”, *Revista de filosofie*, LVI, nr. 1, 2014, pp. 271–283.

³¹ O perspectivă epistemologică asupra idealismului transcendențial propune Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, New Haven and London, Yale University Press, 2004. O expunere sintetică a diferitelor interpretări privind lucrul în sine se găsește în Michael Rohlf, „Immanuel Kant”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/kant/>>.

³² Petrovici însuși folosește această sintagmă cu privire la ipoteza transcendențialistă; *Studii istorico-filosofice*, ed. cit., p. 201.

care nu poate fi înțeleasă decât în contextul unei lecturi metafizice a lui Kant. Petrovici îi poate reproșa cu sens lui Kant că a fixat limite impenetrabile între „realitatea adevărată” și „realitatea iluzorie”, între *ceva* și *altceva*, dar nu și că le-a fixat între *ceva de cunoscut* și *nimic de cunoscut*. Nu-l poate certa pe Kant pentru că refuză să extindă cunoașterea dincolo de ea însăși. În această perspectivă, granița dintre ceea ce se poate și ceea ce nu se poate cunoaște nu este negociabilă, iar Petrovici nu o poate muta dintr-un loc în altul și să rămână, totodată, și cu apriorismul, și cu logica. Este o graniță *constitutivă*, nu *constituită*, fiind impusă de rațiunea însăși. Este granița dintre posibil și imposibil, iar aceasta nu ține de ceea ce a dispus propriu-zis Kant, ci de ceea ce prescrie logica. Este o consecință pe care Petrovici însuși ar fi acceptat-o dacă nu ar fi avut o metafizică de salvat – această domniță la ananghie care i-a sugerat perspectiva.

Lectura lui Kant cu gândul la metafizică este ceea ce îl determină pe Petrovici să vadă lucrul în sine (ceea ce nu se poate cunoaște) ca pe un „absolut”, iar lucrul pentru mine (ceea ce se poate cunoaște) ca pe un „relativ” – și ambele ca pe niște concepte substanțiale, *situate pe același plan al discursului*, dar pe planuri ontice diferite. Este ceea ce îi permite să vorbească despre „implicarea” absolutului în relativ și despre relativul care „reflectă” absolutul³³ – ca și cum „realitatea adevărată” ar fi un centru din care adevărul iradiază către periferie, iar metafizica, pornind din suburbiile realității (de la *empeiria*), nu trebuie decât să-și pună rațiunea – un veritabil copoi al cunoașterii – pe urmele acestui adevăr. Dar ceea ce numește Petrovici „absolut” și „relativ” nu se află pe același plan al discursului decât în limitele lecturii metafizice a lui Kant. Altminteri, singurul discurs posibil este cu privire la ceea ce se poate cunoaște. „Ceea ce nu se poate cunoaște” nu face obiectul niciunui discurs cu sens, este o sintagmă care ascunde o contradicție. Diferența dintre lectura metafizică a lui Petrovici și o posibilă lectură epistemologică este că prima înțelege universul fenomenal ca pe o hartă stângace, dar perfectibilă, a unui univers autentic și ascuns, în vreme ce a doua – ca fiind unicul univers de cunoscut. În primul caz, ideea de bază este că nu poți să trasezi granițe între două domenii fără să vezi câte ceva din fiecare; în al doilea, că nu poți fugi de propria umbră.

³³ „*Absolutul este implicat în relativ*. Ei se găsesc pretutindeni împreună. Existența cea mai relativă [...] implică un absolut care se semnalează prin aceea că nu identificăm [...] o senzație [...] cu o vedenie, ci o atribuim unui corp ce există aievea”; „Ar fi însă temerar să susținem de aici că între «relativ» și «absolut» există o prăpastie insurmontabilă. În fond, acest relativ – manifestat printr-o nesfârșită țesătură de raporturi între fenomene, printr-o imensă corelațiune – este un *reflect* al absolutului însuși, al acelei unități profunde, insesizabile”; *Introducere în metafizică*, ed. cit., p. 26; pp. 132–133.